

Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Х., 2000; Гамза В.А., Ткачук І.Б. Безопасность коммерческого банка: организационно-правовые и криминалистические проблемы. Монография. М., 2002; Стрельбицька Л.М. Виявлення СБУ незаконних операцій в кредитно-банківській сфері: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія СБУ. К., 1999; Чернявський С.С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): Навч. посібник / За заг. ред. О.М. Джужи. К., 2004; Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи: Автореф. ... канд. юрид. наук: (12.00.09) / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004. 4. Інтерв'ю начальника ДСБЕЗ МВС України Леоніда Скалозуба // Газета «Еженедельник 2000». № 28 (324) від 30.06. 2006 р. Блок Е. 5. Неделя Украины – 11–17 августа 2006 р. // Газета «Еженедельник 2000». № 32 (328) від 02.08.2006 р. Блок Е. 6. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Х., 2000. 7. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. № 2631-IV (2631-15). Ст. 117. 8. Постанова Правління Національного банку України №267 «Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці» від 14.07.2006 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. – 23.08.2006р. 9. Закон України «Про міліцію» від 20.12.90 р. // Відомості Верховної Ради України. № 2505-IV (2505-15) від 25.03.2005. Ст. 267. 10. Гетманцев Д.О. Банківська таємниця: особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн: Автореф. ... канд. юрид. наук: (12.00.07) / Київський Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. К., 2003. 11. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження // Білоус В.Т., Попович В.М. Ірпінь, 2001. 12. Комаха С. Перший триліон // Бізнес. 2006. № 7. 13. «Брудні гроші відмиваються, а в заручниках – економіка. Інтерв'ю з нач. ГУБОЗ України Маніним М. // Міліція України. 2004. № 5. 14. Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи: Автореф. ... канд. юрид. наук: (12.00.09) / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004.

Надійшла до редколегії 20.09.06

О. О. Андреев

СПЕЦИФІКА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНИМИ

Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі (предмет доказування), являють собою сукупність юридично значимих обставин, які необхідно встановити для вирішення справи. Перелік цих обставин дається у ст. 64 КПК України. Ці обставини обумовлені встановленими законом підставами кримінальної відповідальності або звільнення від неї, загальними засадами призначення покарання, ознаками конкретних складів злочинів. Без установлення фактичних обставин події, що відбулась, дій особи, спонукань, мотивів її дій та їх наслідків неможливо вирішити питання про те, чи мав місце злочин, чи винна особа і у чому саме, яку вона повинна понести кару. У ст. 64 КПК України перераховані ті фактичні обставини, які при вирішенні будь-якої справи (у тому числі й по справах про вбивства, вчинені неповнолітніми), мають правове значення. Це обставини, що характеризують подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини), винність обвинуваченого у вчиненні злочину та мотиви злочину, обстави-

ни, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання, визначають характер і розмір шкоди, заподіяної злочинцем, тощо [1, с. 69–70].

Виходячи із загального визначення переліку обставин, що підлягають доказуванню по кожній кримінальній справі, *метою* статті є розгляд специфіки встановлення обставин у справах про вбивства, вчинені неповнолітніми, від яких у конкретному випадку залежать і висунуті версії, і план розслідування, і черговість проведення слідчих дій, і кінцевий результат доказування. Тут ми виходимо не тільки із приписів та вимог КК України і КПК України, але й з рекомендацій, розроблених у криміналістичній науці [2, с. 204–230], а також з досвіду розслідування злочинів розглянутої категорії.

При встановленні обставин, що характеризують подію злочину, треба мати на увазі, що вбивство може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності. Найчастіше вбивство є результатом дії, спрямованої на порушення функцій та анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини. Воно може бути скоєно шляхом фізичних дій, а в окремих випадках психічним впливом, або з використанням інших осіб, що заподіюють своїми діями смерть потерпілому, але не усвідомлюють характер вчиненого ними діяння в силу обстанівки, що утворилася, або внаслідок психічної неповноцінності, або малолітства (так зване «опосередковане заподіяння»).

Встановлення «способу вчинення злочину» як ознаки об'єктивної сторони вбивства має суттєве значення для його розслідування насамперед для визначення форми вини при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Можна із упевненістю стверджувати, що в широкому сенсі спосіб вчинення вбивства охоплює не тільки дії, безпосередньо спрямовані на позбавлення потерпілого життя або заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень, але й підготовку до злочину (придбання зброї, вистежування жертви, проникнення у приміщення шляхом злому тощо), а також заходи, спрямовані на приховування слідів злочину (використання масок, застосування гумових рукавичок, щоб не залишити відбитків пальців; присипання слідів пахучими сумішми, щоб пошуковий собака не зміг узяти слід, тощо). Тісно пов'язані з цим і такі дії як розчленовування, утоплення трупа, підпал будинку, де було скоєно вбивство, а також перенесення, зберігання, реалізація викраденого у потерпілого майна з метою приховування злочину.

При аналізі об'єктивної сторони вбивства необхідно враховувати, що дія або бездіяльність є лише зовнішньою ознакою злочину. Це обумовлено тим, що його суспільна небезпека, врешті-решт,

полягає у заподіяній шкоді – смерті потерпілого. Настання її, як наслідок злочинних дій, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони вбивства. Ненастання такого наслідку в результаті дії (бездіяльності) винного виключає визнання злочину закінченим і при наявності приготування до вбивства або замаху на нього тягне кваліфікацію із застосуванням ст. ст. 14 або 15 КК України.

З наведеним вище тісно пов'язано також встановлення причинного зв'язку між дією (бездіяльністю) особи та смертю потерпілого. При вирішенні питання про наявність або відсутність причинного зв'язку між діянням і наслідками, що наступили, варто виходити з того, що це є об'єктивним, існуючим незалежно від нашої свідомості зв'язком, у силу якого дія (бездіяльність) породжує виникнення наслідку. Цей об'єктивний зв'язок і повинен бути встановлений. Відсутність причинного зв'язку між діянням і смертю потерпілого або виключає повністю кримінальну відповідальність за вбивство, або тягне іншу кваліфікацію діяння.

Конкретна обстановка вчинення вбивства має значення не тільки для вирішення питання про наявність або відсутність причинного зв'язку, але й за певних обставин – для притягнення даної особи до кримінальної відповідальності і для кваліфікації цього злочину. Як справедливо відзначено у літературі, «обстановка вчинення злочину в ряді випадків може свідчити про більший або менший ступінь суспільної небезпеки вчиненого» [3, с. 118–120].

Установлення часу вчинення вбивства має кримінально-правове значення для вирішення питання про дію в часі закону, а також про звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадку закінчення строку давності. Установлення часу вбивства може мати і процесуальне значення для доказування винності конкретної особи або, навпаки, виключення вини особи, якщо в момент скоєння злочину вона перебувала в іншому місці і не могла бути виконавцем злочину. Також варто наголосити на тому, що час вчинення злочину, як елемент його криміналістичної характеристики, несе важливу інформацію про динаміку механізму злочину.

При розслідуванні вбивства важливо також установити місце вчинення злочину, тому що місце виявлення трупа далеко не завжди може збігатися з місцем убивства. Відомо чимало фактів, коли вбивця або його співучасники, щоб перешкодити розкриттю злочину, переміщують труп іноді на значні відстані. Розходження між місцем виявлення трупа і місцем скоєння вбивства дозволяє в ряді випадків зробити деякі висновки про особу, що вчинила злочин, і характер злочинної події, про можливість випадкового або навмисного використання певної ділянки місцевості для вчинення або приховання вбивства.

Установлення слідчим винності особи у вчиненні вбивства, а також мотивів обумовлює доказування суб'єктивної сторони роз-

глянутого злочину. Але в першу чергу необхідно встановити саму особу, яка вчинила злочин. Вимога закону про встановлення винності особи у вчиненні злочину означає з'ясування при доказуванні її психічного відношення до скоєного суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Винність особи у вчиненому злочині існує об'єктивно – поза свідомістю правозастосовників (слідчого, прокурора, судді). Її доведення здійснюється за допомогою оцінки зібраних і перевірених по кримінальній справі доказів.

По кримінальних справах про вбивства, що вчинені неповнолітніми, установлення винності особи, яка скоїла злочин, та її викриття пов'язане зі значними труднощами. Обумовлено це як об'єктивними чинниками, що виникають у процесі доказування у справах такого роду, так і недоліками в організації та провадженні досудового слідства. Найчастіше такі ситуації виникають у наступних випадках:

- коли у справі є докази присутності обвинуваченого на місці злочину під час його вчинення, його контакту з потерпілим або інші докази причетності обвинуваченого до злочину (виявлення в нього речей потерпілого, знарядь злочину тощо). Але обвинувачений, заперечуючи свою винність, пояснює це іншими причинами, наприклад, тим, що випадково опинився на місці злочину після його вчинення і забруднився в крові, взяв речі, що перебували при трупі, тощо;

- коли в події брали участь кілька людей, один із яких виявився вбитим, наприклад, убивство в груповій бійці;
- убивство сталося в ході масових заворушень.

У всіх перерахованих ситуаціях одним з головних завдань слідчого є повне встановлення механізму вчинення злочину. Необхідно точно з'ясувати характер дій обвинувачених, потерпілих, інших осіб на місці події, а саме: коли і як вони потрапили на місце події; як і у якій послідовності наносилися удари, якими знаряддями; яке було в цей момент взаємне розташування потерпілого і злочинця; які були рухи їх рук і ніг, повороти голови; як і куди переміщалося тіло потерпілого після заподіяння йому ушкоджень.

Убивство відноситься до тих злочинів, які можуть бути скоєні як із прямим, так і з непрямым умислом. При розслідуванні вбивства необхідно не тільки встановити обставини, які дають підстави для висновку, що злочин вчинено умисно, але й обставини, на підставі яких можна зробити висновок про його форму. Лише встановлення прямого або непрямого умислу дозволяє говорити про те, що злочин дійсно мав місце, тому що поза конкретною формою вини діяння не може бути визнано злочином. Розмежування прямого і непрямого умислу має значення для індивідуалізації відповідальності, а в деяких випадках і для відмежування вбивства від інших злочинів. Це стосується, наприклад, кваліфі-

кації замаху на вбивство. Наявність непрямого умислу виключає таку кваліфікацію. У п.4 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначено, що замах на вбивство може бути лише із прямим умислом [4]. Дане роз'яснення має принципове значення для визначення кола обставин, які повинні бути з'ясовані не тільки для кваліфікації замаху на вбивство, але й для встановлення змісту прямого або непрямого умислу в кожному окремому випадку.

Судити про наявність і зміст умислу на вбивство у злочинця можна за рядом ознак, і, в першу чергу, за об'єктивними: характером і походженням знаряддя злочину, ступенем тяжкості і локалізації нанесених ушкоджень тощо. Так, наявність у трупа слідів катувань, мордувань або численних смертельних поранень у життєво важливі органи з достатньою вірогідністю свідчить про умисне заподіяння смерті.

Істотне розходження існує між убивствами, вчиненими із заздалегідь продуманим умислом і вчиненими на основі умислу, який раптово виник. Для продуманого умислу характерна наявність стійкої зацікавленості злочинця у смерті потерпілого через особисту ворожість, наприклад, на ґрунті ревнощів, помсти, корисливих спонукань або невдоволення його службовою чи громадською діяльністю. Доказами заздалегідь продуманого умислу на вбивство можуть служити дані про вороже ставлення підозрюваного (обвинуваченого) до потерпілого, зацікавленість підозрюваного (обвинуваченого) у смерті потерпілого, планах, пов'язаних ним із цією смертю, про збирання підозрюваним (обвинуваченим) відомостей щодо наміченої жертви, її майна, особистого життя, розпорядку дня, розташування житла, службової або громадської діяльності тощо. Про це свідчать також факти погроз підозрюваного (обвинуваченого) на адресу потерпілого і, тим більше, спроби замаху на його життя, що передували вбивству. Нерідко заздалегідь продуманий умисел може проявляється в особливо підступних або витончених способах досягнення злочинної мети, які можуть виражатися у застосуванні хитромудрих пасток для довірливої жертви, використанні для досягнення злочинної мети інших осіб, що не усвідомлюють своєї ролі у вчиненому злочині, застосуванні специфічних засобів тощо.

Дані, які позитивно характеризують ставлення підозрюваного (обвинуваченого) до потерпілого в період, що безпосередньо передує вбивству, можуть являти собою докази, що виправдують і спростовують версію про заздалегідь продуманий умисел на вбивство потерпілого.

Особливу складність у справах розглянутої категорії представляє встановлення мотивів убивства. Нагадаємо, що мотиви злочи-

ну – це обумовлені певними потребами і інтересами внутрішні спонукання, які викликають в особи рішучість вчинити злочин і якими вона керується при його скоєнні [5, с. 31–34]. Мотив злочину є не тільки обставиною, що підлягає доказуванню по кожній кримінальній справі (ст. 64 КПК України), але й структуроутворюючим елементом криміналістичної характеристики злочину. Саме встановлення мотиву дозволяє оптимізувати процес розкриття вбивства, обрати правильний напрямок його розслідування, ефективніше вести пошук винних і формування необхідну для їх викриття систему доказів. Особливо це важливо на початковому етапі розслідування. Задача швидкого розкриття злочинів вимагає негайного висування версій про мотиви вбивства вже на стадії порушення справи і на початковому етапі його розслідування з огляду на наявність системних зв'язків мотиву з особою злочинця та іншими елементами криміналістичної характеристики вбивств. Мотив, як одна з обставин убивства, має свої характерні ознаки. При цьому кожен різновид мотиву характеризується певною групою ознак. Ці ознаки і служать підставами для висування версій про конкретні мотиви вбивства.

У процесуальній і криміналістичній літературі подається загальна методика встановлення мотивів злочину. До фактичних даних (ознак, показників), на основі яких встановлюються мотиви злочину, відносять: а) об'єктивні ознаки самого злочину (поведінка обвинуваченого, вид знаряддя, засоби, способи, і характеристика його дій, поведінка потерпілого в момент вчинення злочину тощо); б) об'єктивні ознаки обстановки вчинення злочину, а також обстановки, що передувє йому і йде за ним (місце, час і конкретні ситуації вчинення злочину, його привід, причини та умови, що сприяють його скоєнню, наявність підготовчих дій, характер взаємин між обвинуваченим і потерпілим та їхня поведінка до і після вчинення злочину тощо); в) ознаки, що характеризують особу обвинуваченого; г) усні та письмові висловлення обвинуваченого про мотиви вчиненого злочину [6, с. 126].

До числа обставин, що підлягають доказуванню, віднесені також обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Вони стосуються: соціального статусу обвинуваченого (його приналежності до певної соціальної групи), соціально-демографічної характеристики (статі, віку, освіти, родинного стану тощо); соціальних функцій особи (виконуваних видів діяльності в системі суспільних відносин як громадянина, члена трудового колективу, сім'янина тощо); морально-психологічних характеристик, що виражають її відношення до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій.

Згідно з п. 4 ст. 64 КПК України при провадженні у кримінальній справі підлягають доказуванню характер і розмір шкоди,

заподіяної злочином. У цих цілях необхідно встановити не тільки наявність і характер шкоди, але й причинний зв'язок між злочином і шкодою, її розмір, наявність майна, що може бути звернено для компенсації моральної і фізичної шкоди, а також витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

КПК України в п. 3 ст. 64 встановлює також необхідність доказування обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання. Ці обставини конкретизуються кримінальним законом. Вони характеризують скоєний винним злочин, його особу і через це здатні вплинути на вид і міру призначуваного покарання. Обставини, що пом'якшують покарання, установлені ч. 1 ст. 66 КК України. Їхній перелік не є вичерпним, тому при провадженні у кримінальній справі про вбивство можливо встановлювати інші обставини, які при призначенні покарання повинні враховуватися як пом'якшуючі. Перелік обставин, що обтяжують покарання, наведений у ч. 1 ст. 67 КК України, він є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Специфічну групу фактів становлять обставини, що виключають злочинність діяння. Чинним КК України передбачено шість обставин, що виключають злочинність діяння: необхідна оборона (ст. 36), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38), крайня необхідність (ст. 39), фізичний або психічний примус (ст. 40), виконання наказу або розпорядження (ст. 41) і діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42). Соціальна природа перерахованих обставин така, що вони не тільки виключають злочинність діяння, але й роблять відповідне діяння правомірним, суспільно корисним.

Установлення розглянутих обставин має значення для правильного вирішення справи, призначення покарання, яке відповідає злочину та особі обвинуваченого. Під час розслідування кримінальної справи важливо скласти уявлення про особу обвинуваченого, зокрема, неповнолітнього, і з'ясувати його поведінку у побуті або на роботі, умови виховання; наявність колишніх судимостей; рівень освіти і культури; коло друзів і знайомих; агресивність; корисливість; наявність нервових і психічних або інших захворювань; схильність до вживання алкоголю або наркотиків та ін. Необхідно зрозуміти, чи був злочин у житті обвинуваченого випадковим епізодом, викликаним ситуацією, або це закономірний підсумок розвитку певних рис його особистості, антигромадських установок і стереотипів поведінки. Нерідко саме в деформації особистості обвинуваченого криється головна причина вчинення ним злочину.

Стаття 23 КПК України містить вимогу про виявлення в ході розслідування і судового розгляду кримінальних справ причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Повною мірою це відно-

ситься і до розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми. З огляду на додаткове значення цих обставин стосовно фактів, викладених у ст. 64 КПК України, законодавець установлює необхідність їхнього виявлення, а не доведення за допомогою доказів. Вивчення матеріалів кримінальних справ показало, що лише в 1% всіх справ про вбивства, вчинені неповнолітніми, слідчі вносили у відповідний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів по усуненню причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Настільки низький відсоток, безсумнівно, вказує на масове ігнорування встановлення вказаних обставин і наводить на думку про те, що, зокрема органи дізнання і слідства самі створюють своєю пасивністю причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів, оскільки не реагують на них належним чином.

Вважаємо, що така ситуація навряд чи може вважатися задовільною, особливо по даній категорії справ, тому що вплив на неповнолітніх зазначених причин і умов набагато більший, чим на дорослих. Вирішувати дану проблему, як представляється, необхідно комплексно, починаючи від законодавчого регулювання відповідних процесів, адже профілактичною діяльністю по справах про злочини неповнолітніх наші слідчі, прокурори і судді займаються дуже поверхово, вважаючи її не основною, а факультативною (ст. 2 КПК не відносить до завдань кримінального судочинства попередження злочинів).

За результатами виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, слідчий має право внести подання про їх усунення у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі (ст. 23¹ КПК України). У результаті аналізу зазначених подань по аналізованій категорії кримінальних справ встановлено, що до числа обставин, які сприяють вчиненню вбивств неповнолітніми, слідчі відносять: вчинення неповнолітнім правопорушень раніше; вчинення неповнолітнім злочинів, за які він не поніс відповідальності; вчинення злочинів іншими особами (наприклад, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність); низька продуктивність заходів виховного впливу; пияцтво, алкоголізм, наркоманія у молодіжному середовищі; різні порушення соціальних норм поведінки (ухилення очевидців від припинення антигромадських дій; аморальна, провокуюча поведінка самого потерпілого тощо).

Таким чином, встановлення загального кола обставин, що підлягають докозуванню у кримінальній справі, являє собою самостійне системне завдання в рамках діяльності із розслідування злочинів. Воно має також важливе методичне значення, сприяючи конкретизації окремих завдань розслідування і вибору правильних напрямків роботи з їх вирішення на основі системного під-

ходу до цієї діяльності з тим, аби, по-перше, на основі аналізу визначити сфери і засоби діяльності по виявленню джерел інформації про певні факти, по-друге, виявити основні ознаки цих фактів, і, по-третє, інтегрувати ці факти в єдине інформаційне поле доказування обставин вчиненого злочину.

У підсумку, комплекс доказів, що підтверджують або спростовують певні факти та одержання яких забезпечує вирішення завдань доказування, з логічного боку має бути таким, щоб на його основі по закінченій справі могла бути побудована тільки одна логічно правильна система, що виключає будь-які варіації. Саме це буде запорукою ухвалення об'єктивних та зважених рішень слідчим, судом.

Список літератури: 1. Кримінально-процесуальний кодекс України. К., 2003. 2. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса, 2002. 3. Петин И.А. Механизм преступного насилия. С-Пб., 2004. 4. Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003. 5. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения. М., 1991. 6. Котов Д.П. Мотивы преступлений и их доказывание. Воронеж, 1975.

Надійшла до редакції 01.11.06

Г. В. Мовчан

РОЛЬ ПРОКУРОРА НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Актуальність дослідження проблеми ролі прокурора в здійсненні кримінального переслідування під час провадження в кримінальних справах, його співвідношення з іншими кримінально-процесуальними функціями, які здійснює прокурор, зумовлена якісно новим рівнем суспільних відносин у нашій державі, станом законності, необхідністю забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, зміцнення правового статусу громадян.

Проект нового Кримінально-процесуального кодексу України, на відміну від нині чинного, містить термін «кримінальне переслідування», розуміючи під ним згідно зі ст. 179 «процесуальну діяльність, яка здійснюється прокурором, слідчим та особою, яка здійснює дізнання, а у випадках, передбачених КПК (*мова йде про справи приватного обвинувачення – авт.*), – і потерпілим, його законним представником і (або) представником з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину». І хоча у чинному кримінально-процесуальному законодавстві відсутнє нормативне регламентування цього поняття, даний вид процесуальної діяльності вказаними вище суб'єктами кримінального процесу здійснюється і зараз під час провадження в кримінальних справах. Оперують досить часто цим терміном і в юридичній літературі, а тому вважаємо, що необхідність його тлумачення в майбутньому КПК України є доцільною і необхідною.